

CLANKY

ZAHRAŇIČNĚ POLITICKÁ ORIENTACE ČSFR PO LISTOPADOVÉ REVOLUCI*

Václav Kotyk

Hodnotíme-li zahraniční politiku československého státu po listopadové revoluci 1989 a ve zplisobech jejích realizace. Ve své podstatě je adekvátním odrazem změn, k nimž došlo ve vnitropolitickém vývoji společnosti. V souvislosti s těmito změnami Československo poprvé po více než 40 letech v podstatě poprvé v poválečném období, má možnost realizovat vlastní, čs. zahraniční politiku, odpovídající podmínkám, potřebám a národním zájmům země.

Ukolem čs. zahraniční politiky je vytváření příznivých vnějších předpokladů pro řešení rozhodujících úkolů, před nimiž stojí československá společnost: přechodu k tržní ekonomice a k demokratické společnosti. Současně je jejím úkolem zajistit mezinárodní postavení Československa jako nezávislého a suverénního státu.

Jedním z předpokladů k dosažení těchto cílů je překonání našeho komplexu, který je důsledkem dlouhodobého období státní nesamostatnosti v naší historii a spočívá v tom, že jsme vždy přímou instinktivně a věšinou jednostranně hledali nějakého „ochránce“. Zdá se, že na základě analýzy našich historických zkušeností, zejména v tomto století, jsme dnes zcela jednoznačně a trvale dospěli k závěru, že mezinárodní politiky může menší stát zajistit svou nezávislost a suverenitu pouze odpovídající zahraniční politikou konceptu, pouze plurálníou solidní mezinárodní vztahy, ale v žádném případě jednostrannou zahraniční politikou orientací a již vůbec ne vlastními vojenskými silami. Rok 1938 i rok 1968 jsou důkazem mezinárodních vztahů. Navíc odpovídá toto stanovisko současným vývojem v multipolárním, přechod od bipolárního světa k světlu i mezinárodním rámcům.

Současně si naše zahraniční politika musí být v mnohem větší míře vědoma svého středněevropského postavení a základní skutečnosti naší polohy mezi Ruskem a Německem. Z toho vyplývá nejen objektivní potřeba věnovat značnou pozornost rozvoji vztahů s těmito dvěma významnými činiteli světové a evropské politiky, ale současně – a to v nemalé míře – objektivní potřeba formace a rozvoje nezávislé politiky v rámci státu střední Evropy. A to s vědomím specifčnosti tohoto regionu, jeho výjimečné etnické – a nejen etnické – smíšenosti a rozdrobenosti, dané historickým vývojem. Připomeňme si, že dokonce při sporném ohrožení, v situaci, kdy šlo o všechno, se národy střední Evropy těžko spojovaly a v kritických chvílích až příliš často stály na protichůdných stranách barikád. Partikulární a národní zájmy celoevropských krizí, včetně dvou světových válek. Nemá náhoda, že žada odpor-integráři a neodmyslitelnou částí Evropy. A přitom je střední Evropa

Můžeme-li o střední Evropě v souvislosti s čs. zahraniční politikou, má na mysli především vztahy Československa k jeho bezprostředním sousedům, k Polsku, Maďarsku a Rumunsku. Zřejmě k Polsku a k Maďarsku. Prvky nesádkenosti a nepochopení, živě nepochopení, ale i určitými nacionalisticky orientovanými současnými kruhy, nebyly zdaleka překonány a negativně ovlivňují ozduší v této části kontinentu. Nemá zcela náhoda, že československo-polsko-maďarská jednání v Bratislavě v dubnu 1990 nepřinesla prakticky žádné výsledky. Je se velmi obtížně prosazovala ani myšlenka zřízení středoevropské univerzity, na kterou byly v Evropském společenství připravovány značné finanční prostředky. Přitom o evropské bezpečnosti a o rozvoji celoevropské spolupráce nelze reálně uvažovat bez těsné spolupráce těchto tří středoevropských států. Otázka malého pohraničního styku se vztáží k Polsku stejně jako otázka národnostních menšin ve vztazích s Maďarskem. Je rozhodné neměla stí překážkou společného postupu v otázkách zjednocení. Z hlediska čs. zahraniční politiky není v tomto regionu patrně nic důležitějšího, než formovat společné zájmy těchto tří států, než koordinovat zahraničně politický postup, zejména v otázkách evropské politiky.

Československo jako země v srdci Evropy muselo od počátku svých dějin posuzovat své problémy a problémy v kontextu celoevropském a zejména v klíčových obdobích svého rozvoje muselo v zájmu nezávislosti země realizovat a zejména slova evropskou politiku. Současná priorita evropské orientace čs. zahraniční politiky je tedy svými historickými a důstojnými zdroji historické zakotvena v celých čs. dějinách, v historickém vědomí národu našeho státu. Porozumění paradoxně zni proto neustálá a všeobecně opakovaná teze o návratu ČSFR do Evropy, protože v Evropě jsme byli a jsme. Vyžaduje zejména několik vysvětlujících slov.

Především je třeba připomenout, že studená válka a její důsledky orientovaly československou zahraniční politiku jednostranným začleněním do koncepce, v níž Evropa zůstala jako geopolitický pojem, rozdělena na Východ a Západ. Které byly chápány jako předmostí bloků, ležících mimo Evropu, jako pole konfrontace a potenciální bojové. Západní Evropa se však velmi brzy začala vymáňovat z úlohy tohoto předmostí, začala uplatňovat svoji identitu a znanamenná pozoruhodný vývoj. V důsledku úspěšného rozvoje integračních procesů představuje dnes v evropském rámci – a nejen v evropském rámci – oblast ekonomického, vědeckotechnického a politického pokroku. Můžeme-li tedy o našem návratu do Evropy, máme na mysli především evropskými společenskými i ostatními západoevropskými institucemi vstát tam, kde to bude možné.

Současně si však uvědomujeme rozhodující skutečnost: organické zapojení čs. ekonomiky do evropských integračních procesů je v dané situaci, v důsledku našich vnitřních ekonomických poměrů, zalesitost velmi perspektivní. Nemůžeme sáhnout iluze, které má v tomto směru určitá část československé veřejnosti – a nejen veřejnosti. Z vnitřního hlediska je naše „cesta do Evropy“ brzděna především převažujícím ekonomickým mechanismem a jeho důsledky, které lze zatím pouze částečně tlumit aktivizací sociálního kapitálu a aktivním uplatněním zahraničního kapitálu v ekonomice. Chci tím říci, že o rychlosti našeho vstupu do Evropy – posuzujeme-li tento problém z čs. hlediska – rozhoduje naše vnitřní hospodářská politika. Je tento přechod závislý na tom, nakolik rozhodné a důsledně přejde naše ekonomika od centrálně plánované k tržní ekonomice.

V poslední době přijal československý parlament řadu zákonů, otevírajících cestu k radikální reformě čs. ekonomiky a v souladu s tím otevřených dveří i k širšce pojaté hospodářské spolupráci s vyspělými státy Evropy a vyvíjejících i nezbytné mezinárodně právní předpoklady této spolupráce. Sám pojem rychlosti přechodu pokládám však za ne zcela přesnou kategorii – tento pojem není v tom zla rychlé či pomalé, ale zda správné či ne. Tím nejohroženější je pak vypracovat vlastní plán přechodu od centrálně řízeného k tržnímu hospodářství a začít pro realizaci tohoto plánu pokud možno nejší vstřív obvyklá. Na řešení těchto své podstatě vnitropolitických otázek závisí do značné míry mezinárodně politické postavení ČSFR i výsledky jeho zahraniční politiky v nejbližších letech.

V této situaci těžko přeceň význam zahraniční politiky v evropském kontextu, rozvoj vědeckých kontaktů s Evropským společenstvím, s evropským parlamentem mimo jiné rozvoj těchto kontaktů s ESVO, kde se nám patrně nabízí poněkud schůdnější cesta k realizaci našich představ o napojení na západoevropské integrační procesy. V dané situaci se jako reálnou ev. pouze forma přidružení, spíše asociace s ES, a dosažení této formy lze

* Podstatný a aktualizovaný výňatek z přednášky, kterou dne 5. 6. 1990 přednesl řečník ÚMVF v čs. kulturně-informačním středisku v Budapešti.

ohrápat jako významný předpoklad pro pozdější realizaci eventuelního phnaprávného členství. Obnovení členství Československa v Mezinárodním měnovém fondu a v Mezinárodní bance pro obnovu a rozvoj vyvíjí příznivé perspektivy předpoklady i pro zapojení Československa do sítě mezinárodních kapitálových trhů. Československa zahraniční politika stojí tedy před úkolem, jak reálně formulovat podmínky a možnosti zapojení do jednotlivých institucí západoevropského integračního procesu a jak konkrétně vymezit program postupu v těchto institucích, zejména v souvislosti s vytvořením jednotného trhu v roce 1993.

Ve vztahu k vyspělým státům západní Evropy a USA se velmi účelným diferencovaným přístupem čs. zahraniční politiky, a to jak v souladu s možnostmi CSFR, tak v souladu s „výhodnými politikami“ jednotlivých zemí, která — i když bude společná v základních rysech — se může lišit v pro nás důležitých podrobnostech.

CSFR si plně uvědomuje význam USA jako činitele světové a evropské politiky. Pokud jde o hospodářské vztahy s USA, nebudou jisté z hlediska objemu ani ve vzdálenější budoucnosti na předním místě v čs. zahraničním obchodě, a to dokonce i s ohledem na získanou doložku nejvyšších výhod. USA budou však v každém případě patřit k hlavním partnerům Československa, zejména na úseku dovozu nejvyspělejší technologie. Proto obchod s USA, bez ohledu na jeho objemovou stránku, bude představovat důležitý úsek čs. zahraničně obchodních vztahů.

* * *

Jedním z podstatných aspektů čs. zahraniční politiky je v současné době problematika vztahu k Sovětskému svazu. Především je tu stále anti-sovětské naladění části veřejnosti, které vidí v SSSR jednu z hlavních příčin celkové čs. úpadku. Tento moment, spjatý s nedávnou minulostí, tento v podstatě emoivní přístup, komplikuje racionální pojetí našich vztahů k našemu východnímu sousedu. Mnohem více však sítací komplikuje nejasnost ohledně budoucího vnitropolitického vývoje v SSSR, nepředvídatelnost tohoto vývoje. Skutečností je tím vážnější, že mnohé pokud jde o vývoj Evropy a stěra závisí na současném vnitropolitickém zápase v SSSR, na osudech přestavby, na řešení otázky politické moci v SSSR. Protože si uvědomujeme tuto závislost procesu pozitivních změn v zemích střední a východní Evropy na změnách v SSSR, jsme bezprostředně, stejně jako většina evropských států, zainteresováni na procesu přeměny Sovětského svazu v silný a demokratický stát. Hluboká vnitropolitická a ekonomická krize SSSR, umocňovaná prudkým růstem národnímho cíření a nacionálního hnání v různých částech SSSR, která vyryčuje otázky existence SSSR v jeho současné podobě, zůstane srova bez vlivu na mezinárodní postavení SSSR a na možnosti jeho zahraničně politické aktivity. Vnitřní vývoj SSSR se všemi možnými pozitivními, ale i negativními důsledky, které dnes těžko anticipovat, lze opatřivně pokládat za zdroj určité celoevropské nestability, za znepokojující jevy, za jeden z podstatných faktorů destabilizace čs.-sovětských vztahů, zejména vztahů hospodářských. Vysoká dovozní i vývozní závislost čs. ekonomiky na dodávkách z SSSR, zejména na dodávkách ropy, ovlivňuje zcela mimořádnou měrou vývoj čs. ekonomiky, proces přechodu k tržní ekonomice a znatelně omezuje negociační možnosti Československa v jednáních se Sovětským svazem. Odstránění této nežádoucí závislosti je jedním z prioritních, ale i velmi obtížných úkolů čs. zahraniční politiky v dnešní době. Diversifikace dodávek surovin a energie z ostatních oblastí světa je — i kdyby byla realizována co nejlépeji — otázkou v nejlepší případě několika let. Vzhledem k této skutečnosti se především v rámci vztahů k Sovětskému svazu tedy nezbývá nou tésná koordinace čs. hospodářské politiky a zahraniční politiky. Čs. zahraniční politika by proto neměla neaktivity vyvolávat či zvejšovat obžně dnešního sovětského vývoje v čele s M. S. Gorbačovem a vysvětlovat je nadměrněm politickému tržku. Spíše lze reálně očekávat, že bez ohledu na změny, jimiž SSSR prochází a projde, zůstane SSSR, nebo Sovětské Rusko, případně jiný následující stát, významným faktorem evropské a světové politiky.

Hospodářské vztahy, které představují nejdůležitější oblast čs.-sovětských vztahů, je třeba realizovat na základe efektivity a vzájemné výhodnosti. Zdařeno nejsou v tomto případě na místě — tím spíše, že čs.-sovětské ekonomické vztahy jsou natolik silné, že je nelze naráz zprůchovat, což by ani nebylo v souladu s československými zájmy. SSSR představuje a bude pro Československo představovat významný a zajímavý trh, který i přes své ob-

rovské potře a problémy bude mít nakoiliv zanedbatelnou kapacitu a na němž by Československo své dosavadní pozice nemělo ztratit. Pokud jde o RVHP, mechanismus této organizace se v souvislosti s vnitropolitickými změnami v zemích střední a východní Evropy vnitřně rozpadá a ekonomické zachování v této oblasti budou zřejmě realizovány nikoli přes mechanismus RVHP, přes jeho zachování v jakékoliv podobě, ale přes tržní vazby. Vývoj v této souvislosti nadřazené otázky určité formy ekonomické integrace zemí střední a východní Evropy v předchozím období vývoje, v němž budou současně v jednotlivých zemích vytvářeny předpoklady pro rozvoj tržní ekonomiky a pro hlubší propojení této ekonomiky se zemí evropských společenství.

Mluvíme-li o čs.-sovětských vztazích, nemůžeme nepřipomenout, že porážka totalitního režimu v CSFR, spolu se zmenámi probíhajícími v SSSR, vytvořila poprvé v poválečných letech podmínky pro rozvoj skutečně rovnoprávně spolupráce obou států. Po obtížných jednáních bylo dosaženo dohody o odehodu sovětských vojsk z československého území a tato vojska skutečně odcházejí. Aktuálním úkolem je dnes přehodnotit povahu všech smluv se Sovětským svazem, jež byly většinou netrovné a postavily je na řádné ekonomické a právní základy.

* * *

Další z rozhodujících skutečností, dotýkajících se všech evropských států a národů je jednání Německo. V podobě středocenného Německa jsou Evropa a svět konfrontovány s novou politikou a ekonomickou realitou, jejíž důsledky na vývoj politické a ekonomické situace v Evropě i na vývoj jednotlivých evropských států dnes těžko postihnout.

Platí-li to obeeeme čs. Evropy jako takovou, platí to pro Československo jako stát sousedící s Německem dvojnásobně. Nepoměr mezi velkým a malým národem, který odědávna tvoří náš národní úděl, se tvoří v tvář této nové skutečnosti jako by zdvojnásobil. Navíc Československo, jehož ekonomika teprve hledá východiska z krizové situace, do níž ho dostala hospodářská politika dřívějšího totalitního režimu, je konfrontováno se skutečností prosperující a dynamicky se rozvíjející německé ekonomiky, s jejími značnými ekonomickými a vědeckotechnickými možnostmi. Neze se proto divit, že si československá veřejnost nejdleho klade otázky, čím pro nás v této nové historické situaci bude toto sousedství, zda požeňáním či hrozbou, otázkou, zda se nám vůbec ve sílu velkého a mocného souseda podaří uplatnit svou světyčnost politikou, kulturní a přinejmenším pro určitou etapu i svou světyčnost ekonomickou.

V souladu s obecnými vývojovými tendencemi ve světě a v Evropě nepřevazují již v naší veřejnosti obavy z nějaké formy vojenské agrese ze strany budoucího Německa. Zřejmě v době, kdy nástrojí expanze — přinejmenším ve vyspělé části světa — budou ve stále menší míře armády a ve stále větší míře ekonomika. Proto se spíše obáváme objektivního ekonomického vlivu jednotného Německa na náš život, toho, aby v této sféře nebyly překročeny určité meze našeho národního zájmu, zaručující v současných podmínkách naši nevelké země její vlastní tvář a projev. V současné době si proto česká veřejnost klade — v nových historických souvislostech, před rodící se novou Evropou — otázky, které si kladla již před sto lety. Středocenním Německa stojíme tvář v tvář dějinné výzvě, jedné z nejvážších, ne-li vůbec největších, jakou nám naše nelehké dějiny položily.

V tiscletem vývoji našich vzájemných vztahů se spolu trvale a nerozlučně propletaly motivy napětí, sváru a zápasu s motivy plodného soužití a hlubokého vzájemného ovlivňování. Současně tyto výrazně ovlivňovaly a spolunurčovaly evropské dějiny, v té či oné míře byly významným prvkem evropské stability. Otázka dnes proto zní: které z uvedených motivů budou v současném i budoucím vývoji našich vzájemných vztahů převazovat, které zkušenosti z dějin vzájemných vztahů národů Československa a Německa převážeme, na které budeme v nové Evropě navazovat. Není to rozhodné v současné době otázka čistě akademická. Rada ran a jízvy, jimiž byl zejména v první polovině tohoto století zasažen národní organizmus na obou stranách, se zcela nezcela. Zdá se, že nebyla ještě překonána hluboká nedvěra, zakoreněná ve vzájemných československo-německých vztazích a ovlivňující historické vědomí lidí u nás i v Německu. Bylo by proto v nejsprosším rozporu se zájmy rozvoje československo-německých vztahů, s duchem nové se vyvíjející Evropy, kdyby kdokoliv na té či oné straně zneužíval dějinný — a zejména dějinný nejnóvější — k vzájemnému obvinování.

Pád totalitního režimu vytvořil ostatně rozhodující vnitřní podmínky k tomu, abychom se pravdivě podívali nejen na naše vlastní vnitřní dějiny, ale i na dějiny našich vztahů se sousedními státy. V této souvislosti byla například vytvořena společná československo-německá historická komise s cílem objektivně osvětlit všechny základní momenty vývoje našich vzájemných vztahů, což — například z hlediska k problematice vztahů se sousedskými Němci — je zejména úkol nejen vědecké povahy. Vycházíme z toho, že i v tomto případě bude historická pravda významným společením politiky a že se bude podílet na rozvoji těch tendencí, které budou modelovat novou, mřivou a demokratickou Evropu.

Prosítě-feteno, v zájmu národu Československa i v zájmu německého národa je třeba narazovat na pozitivní tendence v dějinách našich vzájemných vztahů jako na jedinou alternativu jejich dalšího rozvoje. Ve svém dnešním proslulém projev z 8. května 1985 u příležitosti 40. výročí skončení druhé světové války prezident Richard von Weizsäcker konstatoval: „Míru bezmezně prosypívá, když se nečeká na druhého, až přijde, nýbrž, když slove sám přijde k druhému.“ A tak je tomu nejen s lidmi, s politickými představiteli, ale s národy, a to v obou směrech, který se v těchto slovech skrývá a ostatně se vzájemně podmiňuje. Stejnou myšlenku vyjádřil i československý prezident Václav Havel v průběhu návštěvy Richarda von Weizäckera v Praze 15. března 1990 slovy: „Čas totiž dozrál k tomu, abychom si konečně s přátelským úsměvem podali ruku s jistotou, že se už nemůžeme bát jedni druhých, protože nás spojuje společná a draze zaplacená úcta k lidskému životu. Toto společné východisko otevírá značné možnosti československo-německé spolupráce ve všech oblastech života, jako první významný krok v tomto směru chápe Československo přípravu a uzavření základní čs.-německé smlouvy, „Smlouvy o dobořích sousedských vztazích“.

* * *

Sjednocení Německa, vývoj v SSSR a změny v zemích střední a východní Evropy v kontextu celosvětového vývoje nadhodily v nových souvislostech problém bezpečnosti a spolupráce evropských států a národů. Přitom si uvědomujeme, že problém bezpečnosti v Evropě nebyl spojován pouze s obavami, zda na velké národní pláň neubíhá Německo znovu krok — nebo zprvu jen krůček — k onomu egocentrickému vřesť národních aspirací, jaké vy- značovaly německé dějiny ve 20. století. Z hlediska k současnému postavení a perspektivám demokratickým sil v Německu se to zdá zcela nepravděpodobné. Zdá se, že možných evropských konfliktů, ohrožujících evropskou bezpečnost a stabilitu, jsou stále rozmanitější a přesouvají se ve stále větší míře do oblasti ekologických katastrof, složitých ekonomických problémů, migračních problémů a zejména do oblasti rozdílných přístupů k problematice národnostních menšin. Navíc bude vývoj v Evropě stále rozdílnější ovlivňovan procesy probíhajícími mimo rámec evropského kontinentu, zejména procesy v zemích rozvoje světa.

Vzhledem k tomu, že ve společenském vývoji nalezeme možnosti vzniku řady neekankých a nepředpokládaných jevů, ohrožujících stabilitu Evropy, byla otázka evropské bezpečnosti — po pádu blokového systému této bezpečnosti — nastolena znovu v celé své velikosti. Přitom na otázku, jaká asi bude bezpečnostní architektura Evropy kolem r. 2000, je dnes v politologické literatuře a v politice samotné dáována různá odpověď. Je možno očekávat, že názorové spektrum v odpovědích na tuto otázku se v dalších letech ještě rozšíří.

Pokud jde o čs. zahraniční politiku, ta dává na nadhrozenou otázku odpověď celkem jednoznačnou. Za zásadní a perspektivní řešení problémů evropské bezpečnosti — a tedy i bezpečnosti budoucího Československa — pokládá řešení celoevropské. Za základnu vytvoření evropského bezpečnostního systému pokládá pak helsinský proces, nabízející v tomto směru značné možnosti vývoje. Nejen z hlediska k dosaženým pozitivním výsledkům tohoto procesu, dosaženým na podkladě neustálé zpozdilybňovaného konsensu, ale především ke skutečnosti, že tento proces zahrnuje všechny evropské státy, včetně dvou světových mocností, které ovlivňovaly a budou i nadále ovlivňovat — i když patrně nestojící na měřítku — evropský vývoj.

Znovu je třeba připomenout, že orientace na helsinský proces jako východisko nové evropské bezpečnostní struktury předpokládá — a je to dokonce jeden z jejích hlavních prvků — trvalou přítomnost USA v Evropě. Je to třeba zdůraznit proto, že československá zahra-

nitně politická iniciativa byla v souvislosti s úvahami o institucionalizaci helsinského procesu nejdříve kritizována jako snaha odstřihnout USA z Evropy, dokonce jako nástroj sovětské zahraniční politické strategie. Podobná interpretace čs. stanoviska byla a je v naprostém rozporu s československým pojetím evropské bezpečnostní struktury.

Celoevropské bezpečnostní orientace čs. zahraniční politiky však neznamená, že by Československo podceňovalo význam jakékoliv formy regionální a bilaterální spolupráce v rámci evropského kontinentu, význam různých forem koordinovaného postupu těch či oněch evropských zemí v úsilí o zajištění evropské bezpečnosti. Lisťovatové parížské zasedání KEBS podle mého soudu velmi jasně naznačilo, že téžistém úsilí o vytvoření systému evropské bezpečnosti se v současné etapě stává právě bilaterální a regionální spolupráce, řešení konkrétních praktických — z vyššího evropského hlediska často dílčích — problémů ve vztazích evropských států.

Proces vytváření celoevropské bezpečnostní struktury pokládá čs. zahraniční politika za proces velmi dlouhodobý, který v jednotlivých vývojových fázích bude prezentován různými formami spolupráce a různými stupni spolupráce evropských států. Ani skutečnost, že se budoucí Evropa bude perspektivně patrně stále vyrazněji levti jako Evropa regionálních organizací, nejen jako Evropa do svých hranic uzavřených států celku, není z československého hlediska v rozporu s principem celoevropského bezpečnostní struktury, ale naopak cestou k vytvoření této struktury na nových základech.

Souhlasím s každým, kdo tvrdí, že československá zahraniční politická iniciativa byla zejména v počáteční polistopadové fázi poznávaná prvky improvizace, nedomyšlenosti a spěchem. Souvisí to do značné míry s podmínkami, v nichž se tato iniciativa rodila. Pokud však jde o její základní zaměření nebude patrně v případě jakékoliv seriózní analýzy pochyb o tom, že odpovědí životním zájmem Československa, že je pozoruhodným pokusem o odpověď na hluboké změny k nimž došlo v nedávné době v Evropě. Kdyby nic jiného — a již to je pozitivní příkos — iniciovala diskuse o otázkách evropské bezpečnosti, jichž jsme v současné době svědky ve světové a evropské politologii a politice.

Současně si čs. zahraniční politika uvědomuje, že procesy vytváření budoucí evropské bezpečnostní architektury jsou dnes ve své počáteční fázi, že před námi je poměrně velmi dlouhé přechodné období, v němž budou vedle sebe existovat a působit některé prvky starých mezinárodních struktur a současně se vytvářet struktury nové, odpovídající podmínkám nové historické situace. Domnívám se, že existenci tohoto přechodného období nebezpečí své argumentaci často dostatečně v úvahy ani zastiání celoevropského bezpečnostního systému, ani jeho odporci. Současná situace a současně často komplikované problémy ve vztazích evropských států jsou nejdélnou přenášeny do budoucnosti jako nepřekonatelné překážky procesu vytváření celoevropské bezpečnostní struktury a odpovídají na otázku, které může poskytnout více či méně vzdálená budoucnost, jsou nejdélnou požadovány již dnes. Sama myšlenka celoevropského bezpečnostního systému je prositě nejdélnou odmítána jako nereálná jenom proto, že dnes nejsme s to odpovědět na otázku, jak bude tento systém při řešení toho či onoho konkrétního problému fungovat. V souvislosti s naším celoevropským pojetím bezpečnosti se proto nejdélnou mluví o nerealistické, vizionářské koncepci, na honu vzdálené realitám vývoje.

Alternativní tomuto pojetí evropské bezpečnosti, zastávanému dnes řadou evropských států, je orientace na NATO jako základ budoucího evropského bezpečnostního systému, prosazovaná rovněž řadou politologů a politiků. Orientace, připouštějící v nelepším případě existenci helsinského procesu pouze jako jakéhosi paralelního, subsidiárního procesu k procesu vývoje NATO, tedy jako jakéhosi doplňku NATO, orgánu, v jehož rámci bude síce možné o všem diskutovat, ale nebudet možno o něm podstatně rozhodovat. Každé politiku a politologu se Evropa v r. 2000 jeví jako Evropa několika mocenských centér, rozhodujících ve skutečnosti o osudu Evropy, a těch evropských států, které stojí mimo tato centra a jsou nuceny pohybovat se v rámci jejich zájmových sfér. V podobě středofunkované podobě se tento základní přístup nejdélnou objevuje i jako snaha o neutralizaci metodických států, jako snaha o vytvoření určité bezpečnostní nebo speciální zóny v podstatě mezi Ruskem a Německem. Zóny, která by byla garantována západní Evropou v podobě NATO, respektive těmi tendencemi, která v Evropě existují a budou existovat. V soultahu s vývojovými tendencemi nelze ani tuto představu zcela odmítnat a rozhodně by neměla být pokládána za něco, co je v každém případě v rozporu s budoucí evropskou bez-

rečností strukturou. Tato struktura může mít podobu, kterou dnes těžko, dokonce i v základních rysech, předvídat. Je proto třeba přijmout myšlenku, že cesta k celoevropskému bezpečnostnímu systému může mít a bude mít řadu etap, řadu forem apod.

Domnívám se, že spory o tom, zda zakladem evropské bezpečnosti bude NATO, či helinský proces, k němuž nevedou a že mohou velice snadno sklouznout k diskusím zcela chotiastického charakteru. Dnes není sporu o tom, že NATO představuje jedinou efektivní bezpečnostní strukturu v Evropě, jedinou silu schopnou v jistém smyslu slova zahájit do nitrového vývoje Evropy sjednocené Německo, zatímco Varšavská smlouva, kdysi jeden z pilířů evropské bezpečnosti struktury, je před svým zánikem. Navíc je NATO schopné určitě vlastního vývoje, určité transformace ve směru k organizační politické. Třetí v řadě této skutečnosti je helinský proces jako základ evropského bezpečnostního systému ve svých počátcích. Výsledky v oblasti jeho institucionalizace, dosažené na nečekaném patřičném zasedání KEBS, však naznačují rovněž značné vývojové možnosti, tím spíše, že nelze reálně počítat s nějakým rozšiřováním NATO o další evropské země a že je třeba počítat i procesem zahrnujícím všechny evropské státy a umožňujícím jejich aktivizaci. Snad by tedy bylo možno akceptovat fakt souběžného rozvoje obou těchto základních procesů s tím, že teprve budoucnost ukáže, jaké budou konkrétní formy a obsah evropské bezpečnostní struktury. O tom, že se tato budoucnost rodí ze současného stavu, však nelze mít pochybnosti.

* * *

V souvislosti s převratnými událostmi nedávné doby, měnicími podobu Evropy, zůstával poněkud stranou světový kontext, v němž se Evropa vyvíjí a bude vyvíjet. Bylo by například zcela absurdní uvážovat o budoucím obratu Evropy a nebrat v úvahu mezinárodní podmínky jejího vývoje, nist celosvětové interdependence. Krize v Perském zálivu, těžce postihující například československou ekonomiku, nám tuto skutečnost připomíná velmi naléhavě.

V politickém a sociálně ekonomickém vývoji světa budou stále výrazněji vystupovat do popředí problémy ekologické, demografické i problémy světového hladu, tedy problémy, sještě především s rozvojovými zeměmi. Lze předpokládat, že kolem r. 2000 se i v evropské politice budou jako dominantní problémy jevit problémy rozvoje světa a že tato skutečnost bude mít nesporné zpětný vliv na vývoj samotné Evropy, na systém spolupráce evropských států. Evropa z r. 1990, zahleděná především do sebe, se stane minulostí. Vzájemná závislost evropského vývoje na vývoji v ostatních oblastech světa bude stále výrazněji ovlivňovat politiku evropských států, v té či oné míře i politiku Československa. Tuto skutečnost si čs. zahraniční politika začíná plně uvědomovat a bylo by proto chybnou obviňovat ji dnes z toho, že problémy mimoevropského charakteru podceňuje.

Jestliže historikovi příštích desetiletí se bude druhá polovina dvacátého století jevit jako období jistého upadku Evropy, pak konec tohoto století vystoupí do popředí jako obrat v evropských dějinách. Jako návrat k významné úloze, kterou Evropa měla v dějinách lidské civilizace a která jí přišla i v budoucnosti.

NEKTERÉ SOUVISLOSTI PŘECHODU OD KONFRONTACE K DOVOLNĚNÍ A KE SPOLUPRÁCI

Ian Eicher

V současné době prožíváme velice nádherné a příznivé období uvolnění mezinárodního napětí. Ve světě došlo ke změnam, jaké ještě před jedním či dvěma lety nikdo nepřipokládal. Z bývalých nepřátel, kteří proti sobě vzájemně vedli kampaně a navzájem se obviňovali z tímžiu rozpoutání světové války s cílem dosáhnout světovlády, se stali partnery v otázkách bezpečnosti. Hovoří se o omezení významu vojenských prostředků bezpečnosti a o rozvoji všestranné spolupráce. S velkými nadějemi je spojována rovněž víze, podle které

by bývali protivníci, Východ a Západ, měli spět od dřívější konfrontace přes uvolnění ke spolupráci a nakonec dojít až ke vzájemné integraci.

Přesto však je třeba zamyslet se nad otázkou, zda tento směr vývoje je skutečně nezvratný a jednoznačný. Dnes přece již víme, že v poválečném období šel jedná už o druhou etapu uvolnění napětí ve vztazích Východ-Západ. Víme, že první etapa uvolnění neměla dlouhé ho trvání a že byla vystřídaná druhou etapou studené války. Známe řadu souvislostí a snad i příčin spojených s neplánovaným zvrátem na konci 70. let. Pokusíme se proto připomenout si je a zvážít, zda skutečně již patří jenom minulosti.

Pod zorným úhlem následně otázky (tedy otázky, zda současná fáze uvolnění je skutečně nezvratná a jednoznačná) se můžeme zamyslet nad zřehovými body poválečného vývoje mezinárodních vztahů. Ide samozřejmě o účelový pohled, avšak i ten je potřebný k poznání, že dosažení vývojových cílů, tak i nepřiznivé faktory pro tempo vývoje vztahů Východ-Západ od konfrontace, přes uvolnění ke spolupráci a dokonce i integraci.

A. Mezi nepřiznativními faktory se z minulosti do současnosti i do blízké budoucnosti mohou promítnat zejména následující:

Vzájemná nedůvěra, vyplývající z rozdílnosti politického zřízení. Po celé uplynulé poválečné období Američané a jejich západoevropská spojení tvrdili, Sověťům, že jejich země se nemůže cítit bezpečná do té doby, dokud se Západ nebude cítit bezpečný před ní. Američané a jejich spojenci tvrdili: zhrubo proto, že si nedůvěřujeme. Za příchmu nedůvěry označovali uzavřený charakter sovětské společnosti a zejména tu skutečnost, že zahraniční a zvláště bezpečnostní politika SSSR nepodlehala v sovětské společnosti žádné demokratické kontrole a byla výsledkem strategického rozhodování velmi úzkého okruhu politických a vojenských činitelů.

Neprotil tomu Sověti zase tvrdili, že vzájemná nedůvěra je výsledkem neustálého zbrojení. Prosovětští zcela oprávněně připomínali Američanům - chtěli, aby se nejprve skoncovalo se zbrojením zavody a teprve v návěznosti na to, aby docházelo ke změnám ve vzájemných vztazích. Na sovětské výzvy k mřratornu na jaderné pokusy Američané odpovídali tak, že nelze odstranit následek a bez změny příchmu ponechávat příchmu.

Naproti tomu Sověti zase tvrdili, že vzájemná nedůvěra je výsledkem neustálého zbrojení. Prosovětští zcela oprávněně připomínali Američanům - chtěli, aby se nejprve skoncovalo se zbrojením zavody a teprve v návěznosti na to, aby docházelo ke změnám ve vzájemných vztazích. Na sovětské výzvy k mřratornu na jaderné pokusy Američané odpovídali tak, že nelze odstranit následek a bez změny příchmu ponechávat příchmu.

Další nepřiznativní faktor vyplývá z toho, že v minulosti byla stále více přehodnocována úloha jaderných zbraní jako nástroje mezinárodní i národní bezpečnosti. Tyto zbraně se staly nástrojem politického kontaktu a vzájemného ekonomického a technologického součinnosti a v minulosti se prosazovaly častěji a výrazněji než metody politického vlivu. Na tuto skutečnost nás zvláště ostřežně upozorňují kritické jaderných zbraní, které se vracely až k roku 1945 a Kladou glázku, zda již tenkrát mohli nevyšší američtí činitelé mít jistotu, že zanedlouho skončí spořenceví a nastane dlouhá éra nepřátelství. Pokud tomu tak skutečně bylo, znamenalo by po podle nich, že již tenkrát tehlejší americké státní a vojenské vedení zvolilo jaderné zbrojení jako nástroj zahraniční politiky. Dovolávají se příchmu velkých názorových střetů mezi stoupenici a odpůrci použití jaderných zbraní v srpnu 1945.

Připomínají zejména nesouhlas generála Eisenhowera, který byl názoru, že Japonsko bylo již poraženo a proto bylo použití jaderných zbraní zbytečné a nebezpečné. Kritický názor zvláště vyhraněně vyjádřil americký admirál W. Leahy slovy: „Japonci už byli vojensky poraženi a připravování ke kapitulaci. Použití této barbarské zbraně nemělo žádný matematický přínos pro náš boj proti Japoncům. Tím, že jsme se stali prvními státem, který jaderné zbraň použil, jsme přistoupili na etické normy, jaké měli barbaři v nejtemnějším středověku.“²⁾ Mnohým závažnější je dlouhodobý zámet svržení atomových bomb na dvě japonská města. Jeho podstatu vyjádřil Trumanův státní tajemník J. Byrnes slovy: „použití jaderné zbraně nebylo nezbytné k vítězství nad Japonskem. Hlavním důvodem vlastnictví této zbraně a jejího použití bylo zkroutit Rusy. Použití bomb bylo totiž mělo umožnit, abyichom diktovali naše podmínky pro ukončení války.“³⁾

Francouzský odborník F. Clairmonte zdůrazňuje, že použití jaderných zbraní v srpnu 1945 „nemělo žádného vojenského opodstatnění“ a představovalo „první kroky na cestě

¹⁾ Složená kritika je z hlediska politické orientace velice různorodé; všichni se však shodují v tom, že neměla varují před nebezpečím jaderných zbraní a zbrojením zavody.

²⁾ Leahy W.: Was There, New York 1956

³⁾ cit. podle: Le Monde diplomatique, août 1990, s. 20